

ŞEHİRLERİN ALAN BAKIMINDAN GELİŞMESİ VE SAMSUN ÖRNEĞİ

Hamza UZUNEMİNOĞLU*

GİRİŞ

Şehirleşme, içinde bulunduğumuz yüzyılın ayırd edici özelliklerinden biridir. Tarihi süreç içerisinde ister gelişmiş, ister gelişmekte olan, isterse kapitalist veya sosyalist olsun bütün ülkeler şehirleşme olgusunun çeşitli etkileri ile karşı karşıya kalmıştır.

Dünya nüfusu 1800'de 990 milyon iken, 1900'de 1 milyara, 1960'da 3.3 milyara yükselmiştir. 20. yüzyılın sonunda da 7 milyarı bulacağı tahmin edilmektedir. 1800 yılında dünya nüfusunun sadece %1.7'si nüfusu 100.000'i aşan şehirlerde yaşarken, bu oran 1900'de %5.5'e 1970'de ise, %22'ye yükselmiştir (Keleş, 1993, sh.21). 2000 yılına doğru 3.2 milyar kişinin şehir olarak kabul edilen yerlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminden hareket ederek önümüzdeki yıllarda şehirleşme hareketlerinin daha büyük bir hız kazanacağını ifade etmek mümkündür.

Dünya nüfusunun hızlı bir şekilde kırsal kesimden şehirlere doğru yer değiştirmesi bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Bunların başında konut, sanayi, ticaret, sosyo-kültürel tesis, sportif ve rekreasyon alanı ile ulaşım gibi şehirlere ait hizmetlerin üretileceği **şehinsel kullanım alanı** gelmektedir.

Şehirleşme hareketleri iki şekilde cereyan etmektedir. **Birincisi** fonksiyonel bakımdan şehir olan yerleşmelerin daha da büyümeleri. **İkincisi** nüfus ve fonksiyon bakımından şehir olmayan yerleşmelerin, zaman içerisinde nüfuslarının artarak nüfus ve fonksiyonel bakımdan şehir durumuna gelmesidir.

* Ondokuz Mayıs Üniv. Eğt. Fak. Coğrafya Anabilim Dalı Öğr. Gör. (Dr.)

Yukarıda, şehirleşmenin hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı olgulardan birisi olduğu ifade edilmiş idi. Gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme hareketleri ile gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme hareketleri karşılaştırıldığında aralarında belirgin bir fark olduğu görülmektedir. Bu fark, gelişmiş ülkelerde kırsal ile şehir arasında belirgin bir dengenin oluşmuş olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde kırsal kesimin nüfus artışı veya tarımda modern teknolojinin kullanılması ile boş bırakılan iş gücü şehirler tarafından istihdam edilmektedir. Halbuki gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesimden kopup şehirlere yığılan nüfus kitlesi şehirlerde iş bulamadığı gibi, kendisi ile birlikte bir takım sorunları da şehirlere taşımaktadır. Bu sorunların başında barınma ve istihdam isteği gelmektedir. Şehirlerin nüfusunun artmasına bağlı olarak, nüfus artış hızının üzerinde bir oranda **şehirsiz kullanım alanı** ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

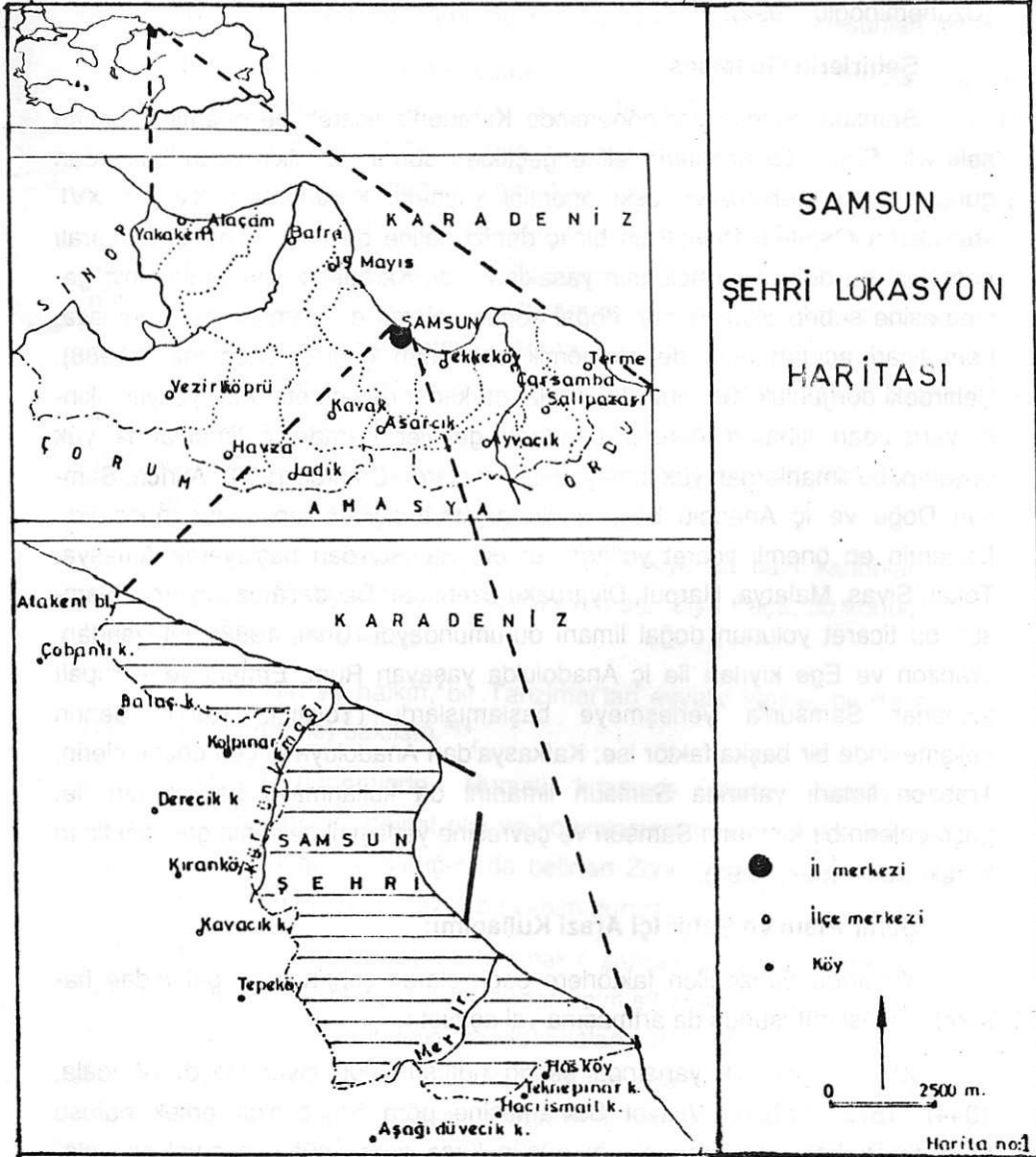
Günümüzde büyük şehir durumunda olan yerleşmelerin gerek nüfus, gerekse alan bakımından gelişme süreçlerinin incelenmesi gelişmekte olan şehirler için model oluşturabilir. Özellikle etki alanlarının çekim merkezi olabilecek yerleşmelerin önümüzdeki dönemlerde gelişme süreçlerinin gözden geçirilmesi gerekir. Büyük şehirlerin alan bakımından gelişme doğrultularının incelenmesi gelişmekte olan şehirlerdeki imar planlarının yapımı ve uygulanmasında önemli ip uçları verebilir.

Bu çalışmamızda 1850'li yıllardan başlayarak Samsun Şehri'nin gelişme sürecinde, mekansal ve fonksiyonel bakımdan meydana gelen değişimler üzerinde durularak elde edilecek sonuçlarla istikbalde fonksiyonel bakımdan çekim merkezi olmaya aday şehirlerin gelişme doğrultuları ile fonksiyonel bakımdan oluşabilecek muhtemel değişimlere ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Şehrin Kuruluş Yeri:

Karadeniz bölgesinin en büyük şehri olan Samsun'un bulunduğu yerde, tarih içerisinde birbirinden ayrı üç yerleşme kurulmuştur (Harita-1, Harita-2, 2A). Bunlardan birincisini M.Ö.3500 yıllarında Gaskarlar, ikincisini M.Ö. 562 yılında Miletli koloniciler, üçüncüsünü ise, M.S. XIII. yüzyılda Selçuklular kurmuştur. Bugün 300.000'i aşkın nüfusu ile Karadeniz bölgesinin en büyük şehri olan Samsun'un çekirdeğini Selçuklular'ın kurduğu yerleşme oluşturmaktadır.

İlkçağda deniz kenarında kurulan yerleşmelerin yer seçiminde, özellikle yüzey şekillerinin dikkate alındığı görülmektedir. Denizden gelebilecek tehlikelerden korunabilmek için kıyıdan uzak vadi içinde veya gerektiğinde yerleşmenin kolayca savunulabileceği sarp yamaçlar üzerinde kuruluş yeri

seçtikleri bilinmektedir. Gaskarlar M.Ö.3500'lerde, Milletler M.Ö. 562'de kolonilerine kuruluş yeri ararken, yukarıda bahsedilen ilkeyi dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılda Selçuklular tarafından kurulan yerleşme için yer tesbit edilirken artık savunma önceliğinin dikkate alınmadığı görülmektedir (Uzuneminoğlu, 1992).

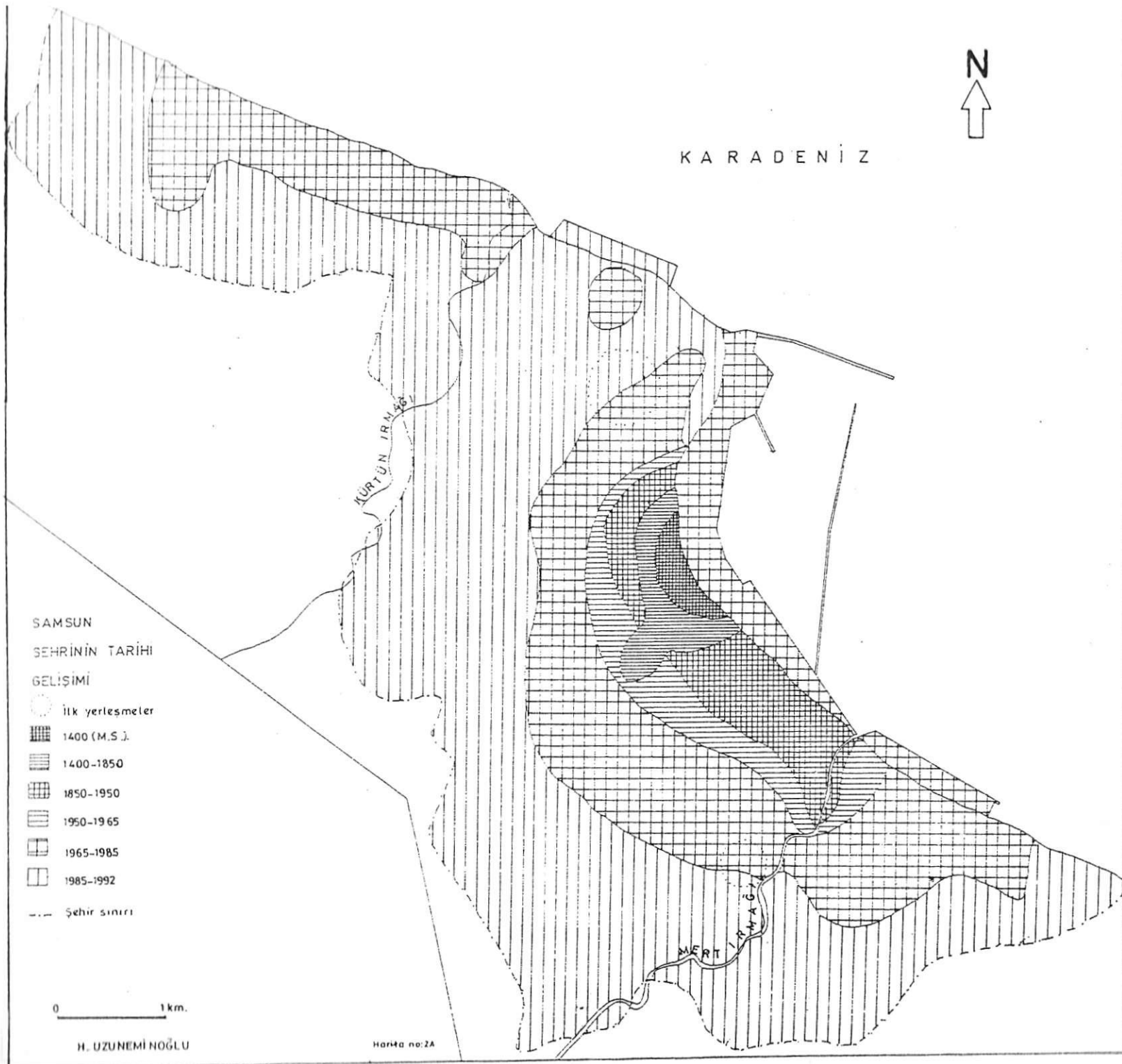
Şehirlerin Gelişmesi

Samsun, Selçuklular döneminde Karadeniz ticaretinde önemli bir liman şehriydi. Şehir, Osmanlıların eline geçtikten sonra, özellikle ticari bakımdan günden güne geriledi ve eski önemini kaybetti. Karadeniz'in XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin bir iç denizi haline gelmesi, yabancı bandıralı gemilerin bu denize girmelerinin yasaklanması, Karadeniz kıyı şehirlerinin gerilemesine sebep oldu. Bunun doğal sonucu olarak da Samsun hem nüfusça, hem ticari açıdan hem de ekonomik bakımdan geriledi (Kodaman, 1988). Şehirdeki durgunluk XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa bandıralı gemiler Karadeniz limanlarına yük boşaltıp, bu limanlardan yük almaya başlamışlardı (Çadırcı, 1990). Ayrıca, Samsun Doğu ve İç Anadolu bölgelerinin dışarıya açılan kapısı durumundaydı. Dönemin en önemli ticaret yollarından biri Samsun'dan başlayarak Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır üzerinden Bağdat'a uzanıyordu. Samsun bu ticaret yolunun doğal limanı durumundaydı (Ünal, 1988). Öteyandan, Trabzon ve Ege kıyıları ile İç Anadolu'da yaşayan Rum, Ermeni ve Avrupalı tüccarlar Samsun'a yerleşmeye başlamışlardı (Yolalıcı, 1991). Şehrin gelişmesinde bir başka faktör ise; Kafkasya'dan Anadoluya geçen göçmenlerin, Trabzon limanı yanında Samsun limanını da kullanmaya başlamaları ile, göçmenlerin bir kısmının Samsun ve çevresine yerleştirilmelerinin getirdiği ticari hareketliliği (İpek, 1991).

Şehir Planı ve Şehir İçi Arazi Kullanımı:

Yukarıda bahsedilen faktörlere bağlı olarak şehrin ticari bakımdan hareketlenmesi nüfusunun da artmasına yol açmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında şehrin nüfusu 2000 civarındaydı (Wadala, 1944). 1872 Trabzon Vilayet Salnamesine göre Samsun'un erkek nüfusu 8478'dir. Bu kadar da kadın olduğu düşünülürse, şehrin nüfusunun yaklaşık olarak 17.000 civarında olduğu ifade edilebilir (Çadırcı, 1988). 1891 yılında 16.000 olan nüfus (Cuinet, 1892), 1904'te 20.000'e çıkmıştır (Tanoğlu, 1944).

KARADENİZ

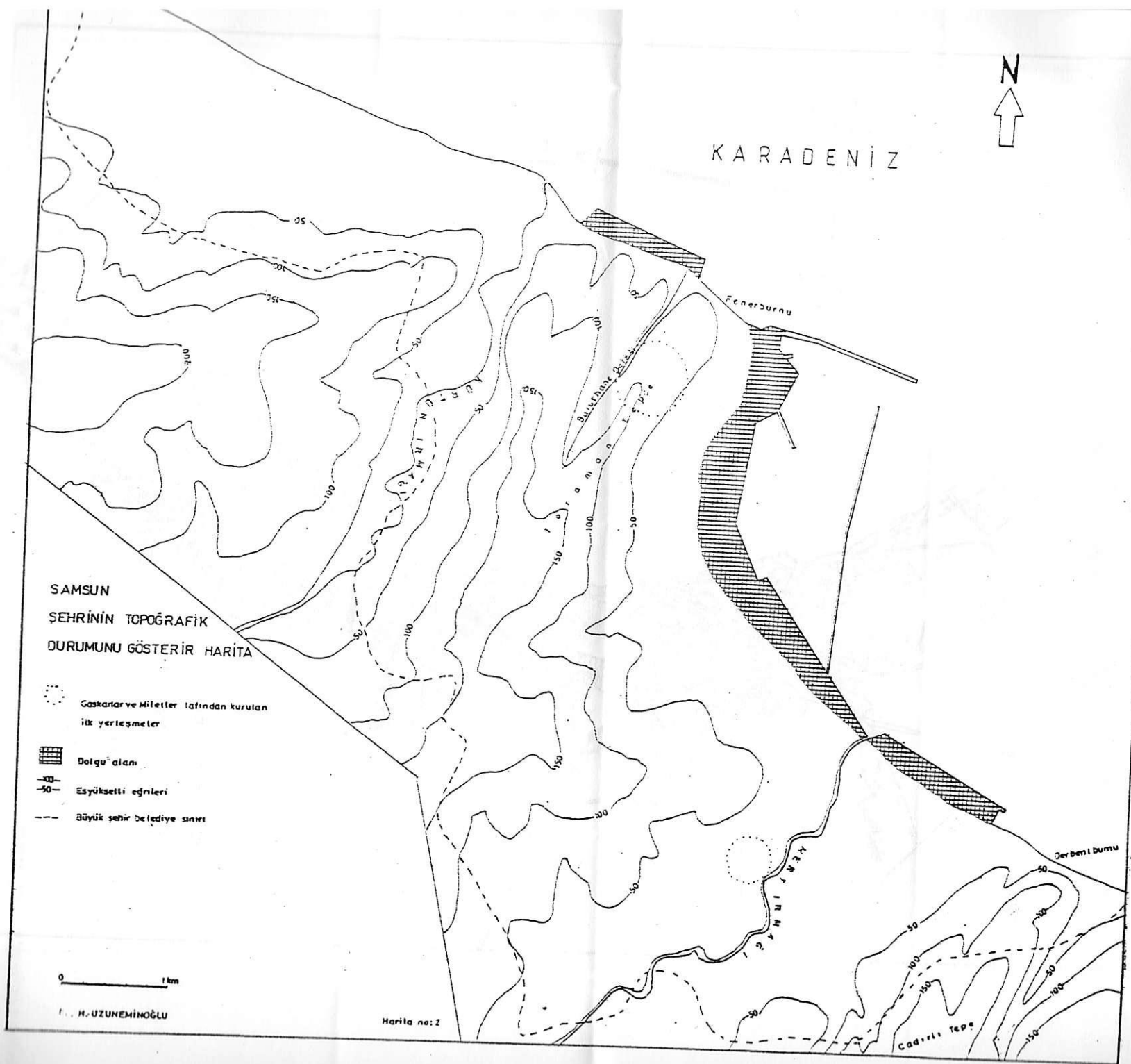
SAMSUN
ŞEHRİNİN TOPOĞRAFİK
DURUMUNU GÖSTERİR HARİTA

- Gaskararve Milletler tarafından kurulan ilk yerleşmeler
- Dolgu alanı
- Eşyüksetli eğrileri
- Büyük şehir belediye sınırı

0 1km

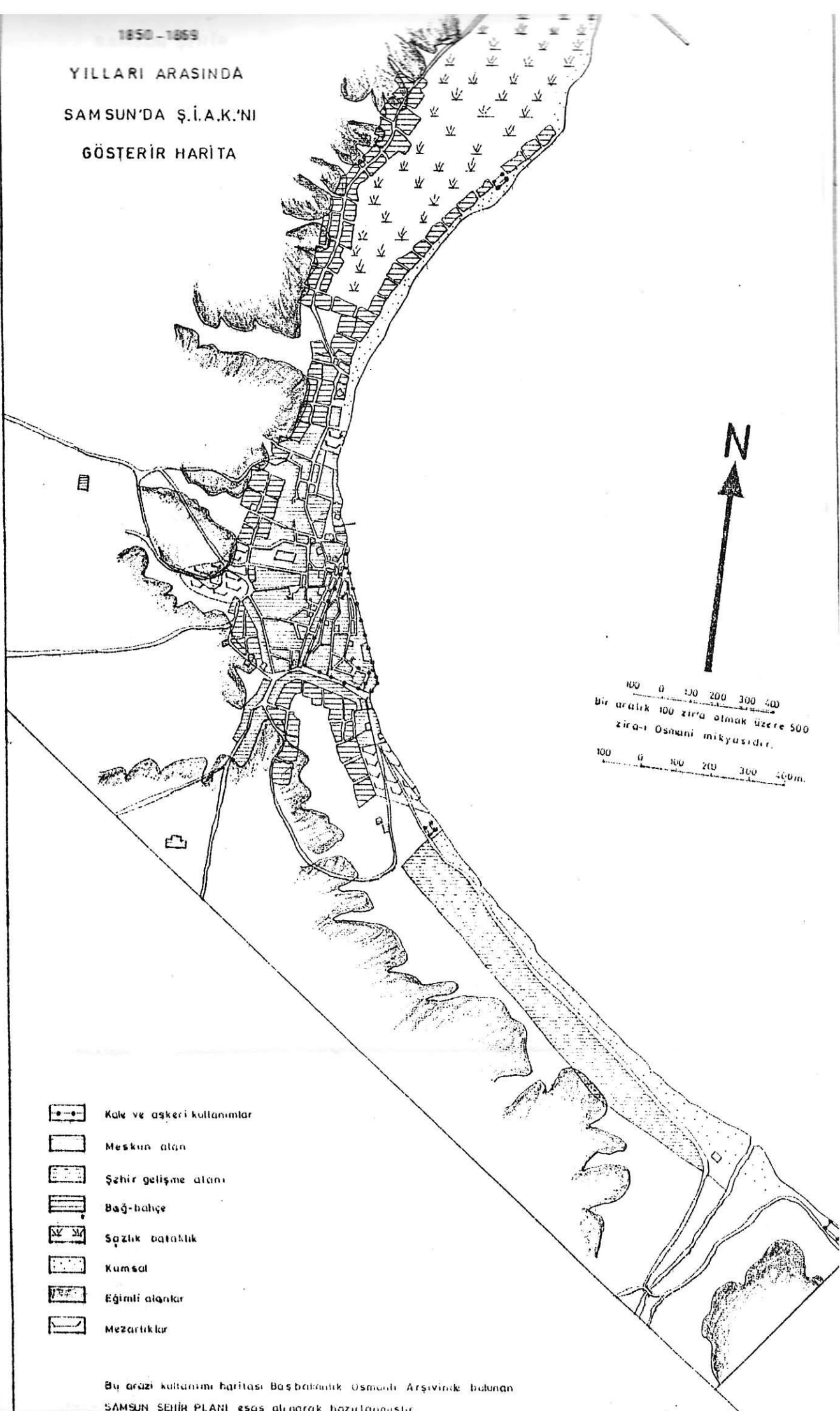
H. UZUNEMİNOĞLU

Harita no: Z

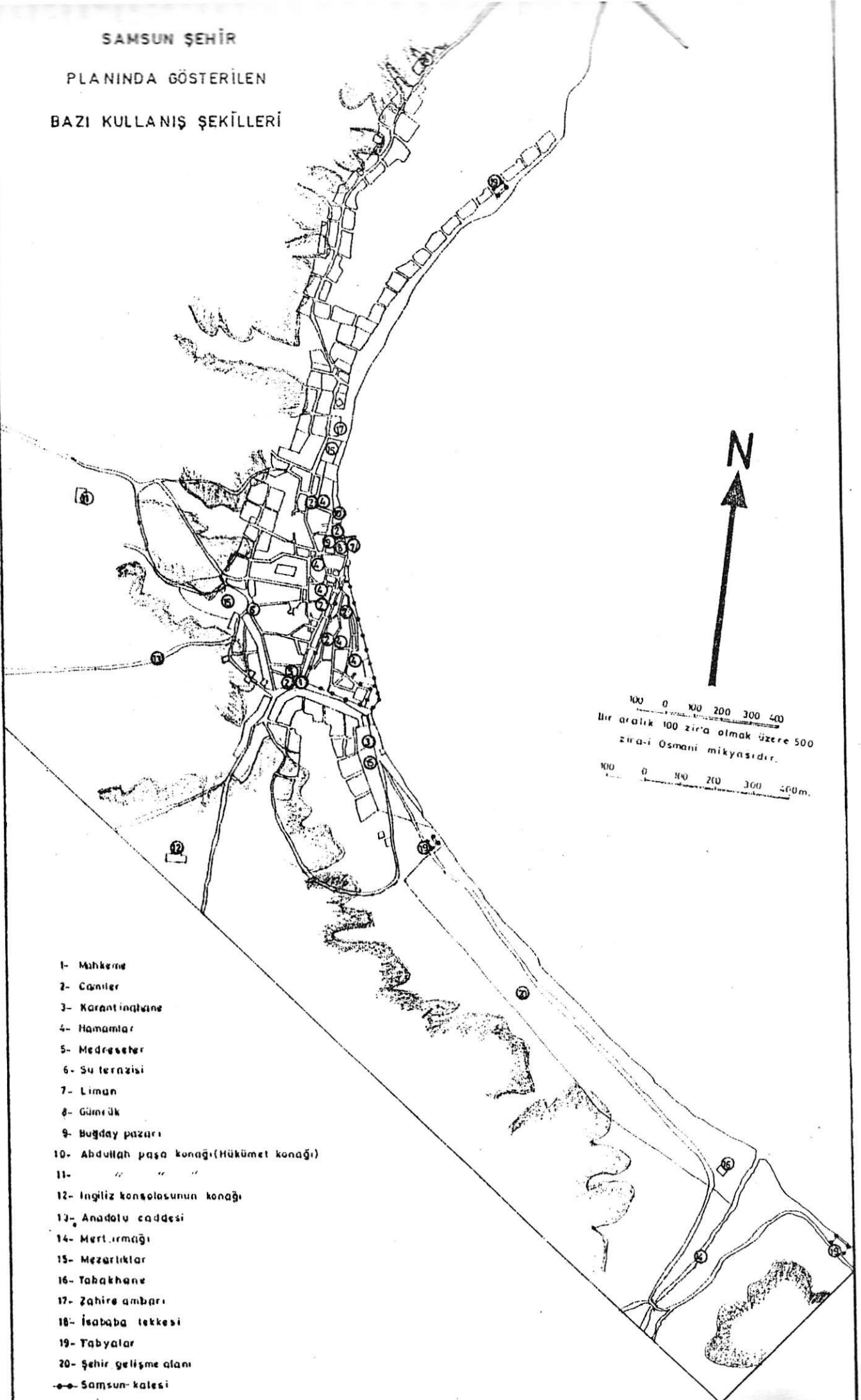

YILLARI ARASINDA
SAMSUN'DA Ş.İ.A.K.'NI
GÖSTERİR HARİTA

Bu arazi kullanımı haritası Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan
SAMSUN ŞEHİR PLANI esas alınarak hazırlanmıştır.

SAMSUN ŞEHİR
PLANINDA GÖSTERİLEN
BAZI KULLANIŞ ŞEKİLLERİ

- 1- Mahkeme
- 2- Camiler
- 3- Karantinahane
- 4- Hamamlar
- 5- Medreseler
- 6- Su ternzisi
- 7- Liman
- 8- Gümrük
- 9- Buğday pazarı
- 10- Abdullah paşa konağı.(Hükümet konağı)
- 11- " " "
- 12- İngiliz konsolosunun konağı
- 13- Anadolu caddesi
- 14- Mert ırmağı
- 15- Mezarlıklar
- 16- Tahakhane
- 17- Zahir ambarı
- 18- İsababa tekkesi
- 19- Tabyalar
- 20- Şehir gelişme alanı
- Samsun-kalesi

1869 yılında çıkan yangından önce yapıldığını tahmin ettiğimiz "**Samsun şehir planı**"na göre, şehrin meskun alanı yaklaşık olarak 390 hektar civarındaydı. Şehrin meskun ve gelişme alanı, bağ-bahçe, mezarlıklar, sazlık ve bataklık alan olmak üzere toplam 100 hektar olan alanın kullanım şekli ve bu kullanımın dağılışı söz konusu şehir planında gösterilmiştir (Harita-3, Harita-4).

Şehir İçi Arazi Kullanımı:

Samsun şehir planındaki dağılışlar esas alınarak yapılan gruplandırmada şehir içi arazi kullanımı şu şekildeydi. Selçuklular tarafından yapılan kalenin çevresinde meskun mahal yer almaktaydı. Meskun mahallin çevresindeyse bağ ve bahçeler yer almaktaydı. Planda şehirdeki su deposundan mezarlıklara, bağ ve bahçeden eğimli alanlara kadar birçok unsur tesbit edilmiştir. Şehrin muhtemel gelişme alanı da planda gösterilmiştir. Plana göre meskun alanı bağ ve bahçeler çevreliyordu. Bağ ve bahçeleri ise eğimli alanlar sınırlıyordu. Yerleşmeyi ve bağ-bahçeleri sınırlayan eğimli alanlar planda tarama yöntemi ile gösterilmiştir. Aslında eğimli alanlar sadece meskun alanla bağ-bahçeleri sınırlamıyor, aynı zamanda şehrin muhtemel gelişme yönlerini de belirliyordu. Şehrin kuzeye doğru gelişmesi mümkün değildi çünkü, kuzeyde sazlık ve bataklık alan yer alıyordu. Meskun alanın batıya doğru gelişmesini eğimli alanlar sınırlamaktaydı (Harita-3). Yerleşmenin gelişmesi için en uygun yön güney idi ki, bu yön şehir planında da muhtemel gelişme istikameti olarak belirlenmişti. Bu gelişmenin sağlanabilmesi için de şehir yöneticilerinin tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Yeni yapılacak devlet dairelerinin şehrin güneyinde yapılması ve bu yolla yapılaşmanın Mert Irmağı yönünde olması kararlaştırılmıştır (B.O.A., MV. No:22472).

* Belli bir ölçek dahilinde yapılan şehir planında yapılaş tarihi yoktur. Ancak 1869'da çıkan yangında şehrin tamamı yanmıştır. 26 Ekim 1863 tarihli bir arşiv kaydına göre hükümet konağı olarak kullanılan Abdullahpaşa konağında bahsedilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vâlâ (MV) Nr. 2240). Bu Konak Şehir Planında gösterilmiştir ki, yangından sonra bu konakla ilgili kayıt bulunamaması konağın yangınla yok olduğunu göstermektedir. Ayrıca planda yeni yapılacak limandan bahsedilmektedir ki, yine 1863 yılına ait arşiv belgelerinde yeni yapılacak limandan bahsedilmektedir. Çalışmamıza konu olan şehir planının ölçeği yaklaşık olarak 1/2500'dür. Bu ölçekli planda sokaklar ve hatta bağ ve bahçeler arasındaki patikalar bile gösterilmiştir. 1869 yangınından sonra Fransa'dan şehir plancısı getirilerek yeni bir şehir planı yaptırılmıştır. Bu planda caddé ve sokakların birbirini dik kestiğini 1320 Trabzon Vilayet Salnamesi'nden öğreniyoruz. Şayet elimizdeki plan yangından sonra yapılmış olsaydı ölçeğinden dolayı caddé ve sokakların birbirini dik kestiği görülmesi gerekirdi. Bu dahi B.O.A.'deki Samsun şehir planının yangından önce muhtemelen 1860-1869 yılları arasında yapıldığını göstermektedir.

Şehirde meskun alanın güney sınırını Karantinahane ile şehrin üç mezarlığından birisi oluştururken, kuzeyde yerleşmeyi sazlık ve bataklık alan sınırlamaktaydı. Batıda ise meskun alan sınırını bağ-bahçe ve eğimli alanlar belirlemektedir. 1860'lı yıllardaki şehir planı ile bugünkü durum karşılaştırıldığında dikkati çeken bir husus da; çalışmamıza konu olan planda kıyı çizgisi Yeni Cami, Yalı Cami, Cami-i Kebir (Büyük Cami) bahçe duvarları boyunca uzanmasına karşılık, 1960'lı yıllardan sonra denizin doldurulmaya başlanması ile birlikte bugün kıyı çizgisi yaklaşık olarak 150-200 m. gerilemiştir.

Cedid (Toraman Tepe) yamacının eteğinde denize doğru uzanan sazlık ve bataklık alanın yazın sıcak günlerinde sıtmaya sebep olduğu ve belediye tarafından doldurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (1320 Trabzon Vilayet Salnamesi s. 232).

Şehirde kuzey, batı ve güneyde olmak üzere üç mezarlık bulunmaktaydı. Bunlardan kuzey ve güneydeki zaman içerisinde kaldırılmış sadece batıdaki kalmıştır. Bu mezarlık muhtemelen şimdiki Kökçüoğlu Mezarlığı'dır.

Samsun'u doğusuna bağlayan yol Mert ırmağını, kıyından yaklaşık olarak 500 m içeride yapılmış olan bir köprü ile aşmaktaydı. Özellikle bahar ve kış aylarında yağışlar ve kar erimelerine bağlı olarak suyun kabarmasından dolayı Mert ırmağının aşılmasında güçlük çekildiği ve bunun önüne geçilebilmesi için Mert ırmağı üzerine köprü yapılması hususunda vesikalar olduğu da görülmüştür. Samsun şehir planında batıdaki mezarlığın hemen altında bir su deposu işaretlenmiştir. Şehirde içme ve kullanma suyu temininin en önemli problemlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Gene 1320 (1904) tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde şehir suyunun Mert ırmağından getirildiğinden bahsedilmekte, suyun her mevsim bulanık aktığı, tortu bıraktığı, kireçli olduğu ve bu sudan içenlerde bir takım hastalıkların görüldüğü ifade edilmektedir.

Şehrin Fonksiyonu:

Şehrin çevresinin bağ ve bahçelerle çevrili olmasına karşılık, liman, karantinahane, buğday pazarı, zahire ambarı ve İngiliz Konsolosluğu gibi fonksiyonel unsurların yanısıra büyük şehir ve kasabaların ekserisinde bulunan **Çarşı Ağalığı** memuriyetinin (B.O.A. M.V. 2240)'de bulunması esas itibari ile şehrin bir **ticaret ve liman** şehri olduğunu göstermektedir. Şehir planında liman gösterildiği gibi, limanı kuzeybatıdan esen rüzgarlardan ve batı-doğu is-

tikametinde akan kıyı akıntılarından korumak üzere yapılmış olan mendirek de gösterilmiştir.

1850-1869 yılları arasında şehirde 9 cami, 3 medrese, 4 hamam bulunmaktaydı. Bu camilerin hemen hemen tamamı bugün ibadete açıktır.

Şehir planında yerleşmenin güneyinde karantinahane bulunduğu görülmektedir. Karantinahane ve civarına hükümet konağının yapılacağı 1863 yılına ait vesikalarda belirtilmektedir. Şehirde üç önemli konak bulunmaktadır. Bu konaklardan ikisi meskun alan dışında yer alıyordu. Bunlardan güneybatıdaki İngiliz Konsolosluğu'na ait idi. Deniz kenarında bulunan ve Merhum Abdullah Paşa Konağı olarak belirtilen konak ise Hükümet konağı olarak kullanılıyordu (Harita-4).

Gümrük, zahire ambarları, buğday pazarı ve limanın birbirine yakın olduğu da plandan anlaşılmaktadır (Harita-4). Bu da esas itibarı ile limandan yükleme ve boşaltmanın tahıl türlerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Mert Irmağının batı kenarında bir tabakhane (deri işleme) bulunuyordu.

Şehirde kale dışında dört tane tabya bulunmaktaydı ki, bu o dönemde liman veya kıyı şehirleri için savunmanın büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tabyalardan ikisi şehrin kuzeyinde yer alırken ikisi güneyindeydi.

Gelişme Süreci:

Samsun şehrinin 1850'den itibaren başlayan yatay yönde gelişmesi I.Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. I.Dünya Savaşı'nın çıkması ile başlayan durgunluk 1945'e kadar devam etmiştir. 1945'ten sonra şehir nüfusunda yeniden artma başlamış, bu artış 1950 ve daha sonraki dönemlerde de hızlanarak devam etmiştir.

Şehirlerin zaman içerisinde sundukları hizmetlerin çeşitlendiği, bu hizmetlerin üretilebilmesi ile artan nüfusun konut ve istihdam ihtiyacının karşılanabilmesi için alan bakımından hızla büyüdüğü, bu büyümenin yatay ve dikey olmak üzere iki yönlü olduğu dikkati çekmektedir.

Şehrin alanının 1850-1869 yılları arasında yaklaşık olarak 30 ha., 1950'de ise 256 ha. olduğu tahmin edilmektedir. 1965'de 386 ha., 1985'de 1304 ha. olan şehrin alanı 1985-1990 yılları arasında yapılan idari düzenlemelerle 3.552 ha.'a çıkmıştır.

1950'ye kadar olan dönemde Samsun-Sivas demiryolunun hizmete girmesi, Samsun limanının inşasına başlanması, Samsun'u Ankara'ya bağlayan karayolunun tamamlanması gibi faktörlere bağlı olarak gerek il içinden gerekse il dışından aldığı göçlerle şehrin nüfusu her geçen gün artıyordu. Özellikle 1950'den sonra karayolu ağının kıyı boyunca doğu batı istikametinde gelişmeye başlaması ile Samsun'un etki alanı doğuya doğru genişlemiştir. Bir taraftan şehrin nüfusu artarken bir taraftan da etki alanındaki nüfus kitlesinin hızla artması şehrin sunduğu hizmetlerin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu da şehrin alan bakımından beklenenin çok üzerinde bir hızla büyümesine zemin hazırlamıştır (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Uzuneminoğlu, 1992).

Şehrin tarihi gelişimini gösteren sınırlar arazi çalışması ile tesbit edilebilen yerleşme sınırlarını oluşturmaktadır. Özellikle 1981'e kadar olan dönemde belediye sınırlarını tesbit etmek mümkün olmamıştır. Söz konusu dönemde belediye sınırları ile şehir sınırının aynı olmadığını, belediye sınırının fiziki şehir sınırının içerisinde kaldığını ifade etmek mümkündür. Buna bağlı olarak da, özellikle yoğun nüfus alma ve etki alanının genişleme döneminde belediye şehrin alan bakımından gelişimini (yatay ve dikey yönde) kontrol edememiştir.

Şehrin 1950'ye kadar olan alan bakımından gelişmesi şöyleydi: Selçuklular'ın kurduğu ve bugünkü Hançerli, Pazar ve Kale mahalleleri arasında olduğu tahmin edilen yerleşme doğu yönünde özellikle kıyı boyunca gelişmişti (Harita-2,-2A). Bu gelişme yönünün belirlenmesinde yüzey şekillerinin etkisi varsa da yukarıda belirtildiği gibi, şehir gelişme alanını güneye doğru dar kıyı boyunca belirlenerek bu doğrultuda yapılaşmanın teşvikinin de etkisi vardır. Bu konuda en iyi örneği halen kullanılmakta olan hükümet konağı oluşturmaktadır. Hükümet konağı yerleşmenin yönünün güneye doğru olmasını teşvik için şimdiki yerine yapılmıştır. Şehrin gelişme yönü üzerinde etkili olan diğer faktörler ise, **demiryolu ve karayolu** ile ilgilidir. 1933 yılında faaliyete geçen Samsun-Sivas demiryolu ile, daha önce faaliyete geçen Samsun-Çarşamba demiryolunun gar binası yerleşmenin güneyinde yapılmıştı. Ayrıca Samsun'u Doğu Karadeniz'e bağlayan karayolunun da bu istikamette uzanması yerleşmenin güneye doğru gelişmesine zemin hazırlamaktaydı. Burada bir başka husus üzerinde daha durmak gerekir. 1869 yılında çıkan yangından sonra şehrin imarı için yaptırılan şehir planı yangın sonucu tamamen harap olmuş mahallelerle şehrin gelişme alanında uygulanabilmiştir. Bunu Saathane

Meydanı ve çevresindeki birbirini dik kesen, birbirine paralel uzanan sokaklardan anlamaktayız. Ayrıca planın XIX. yüzyılın son dönemleri ve XX. yüzyılın başında şehir gelişme alanı olarak belirlenen istikamette uygulandığı da anlaşılmaktadır. Şimdiki Ondokuz Mayıs Bulvarı'nın güneyinde kalan mahallerde sokakların birbirini dik kesip paralel uzanmaları bunu açıkça göstermektedir. Öteyandan şehrin kuzeyinde yerleşmenin gelişebileceği düz alanın sazlık ve bataklık olması, bataklık olmayan alanlarda ise, aniden yükselen yamaçların yer alması, yerleşmenin batı ve kuzey yönü yerine güneye doğru gelişmesini teşvik ediyordu. Şehrin gelişme yönünün güneydoğuya doğru ve dar kıyı boyunca olmasında öncelikle yüzey şekillerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin tarihi gelişimi ve topografik durumunu gösteren haritada (Harita-2, 2A) bunu açıkça görmek mümkündür. Dar kıyı boyunca doğuya doğru gelişen şehir 1950'li yıllara gelince Mert Irmağı'nın doğu kenarına geçmiştir. Genel olarak yerleşmenin önce düz kıyı boyunca gelişerek Mert Irmağı'na kadar uzandığı, daha sonra ise hafif eğimli yamaçlara doğru tırmandığı anlaşılmaktadır.

Şehir nüfusunun 100.000'i geçerek 107.515'e ulaştığı 1965 yılında alanı yaklaşık olarak 386 hektarı bulmuştur. 1950'den sonra şehrin gelişmesi şöyleydi: 1950'li yılların son döneminde binalar hafif eğimli yamaçlara doğru tırmanmaya başlamıştı. 1-2 hatta 3-4 katlı binaların bu yamaçlar üzerinde tek tük de olsa yapıldığı görülmekteydi. Doğuda 40 m. eşyükseltisi ile sınırlanan ikamet alanı batıda 70 m. eşyükseltisine kadar çıkıyordu (Harita-2,-2A). Şehir genelinde yerleşme dokusunun sıklaşmaya başladığı bu dönemde, özellikle Mert Irmağı'nın her iki yakasında kıyından iç kesimlere doğru hızlı bir yapılaşma olmuştur. Eğimi artan yamaçlara doğru tırmanmayı sürdüren evler Kökçüoğlu Mezarlığı'nı da çevrelemiştir. Ayrıca bu dönemde eğimin birden bire artmasından dolayı yerleşilemeyen Cedid yamaçlarının da yerleşmeye açıldığı dik-kati çekmektedir.

Şehrin tarihi gelişimini gösteren harita incelendiğinde yerleşmenin önce kıyı boyunca yayıldığı, daha sonra hafif eğimli yamaçlara doğru tırmandığı anlaşılmaktadır (Harita-2, 2A). Ancak şehir merkezinden uzaklaştıkça, hem kuzeybatıda hem de güneydoğuda yerleşmenin birden bire kesintiye uğradığı dik-kati çekmektedir (Harita-2, 2A). Kıyıda yerleşmeyi sınırlayan Samsun Koyu'nu oluşturan kuzeybatıdaki Toraman Tepe ile güneydoğudaki Çadırılı Tepe (Derbentburnu)'nin denize doğru çıkıntı yaparak kıyından itibaren bir duvar gibi ani-

den yükselmeleridir. Burada bir daha ifade etmek gerekirse tarihi süreç içerisinde Samsun'un önemli bir liman şehri olması da aslında yukarıdaki cümlede bahsedilen iki tepe veya burun'a bağlıdır.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, şehir nüfusu 150.000'i aşmıştı (1975 genel nüfus sayımında 165.000). Hızla artan nüfusun barınma başta olmak üzere alana bağlı ihtiyaçlarını şehir merkezinde karşılamak artık mümkün değildi. Çünkü, merkezde şehrin gelişebileceği alan sınırlıydı. Ayrıca kıydan uzaklaştıkça eğitim artıyordu. Bu olumsuz şartlara rağmen, konut veya diğer hizmetlerin üretilebileceği alana olan ihtiyaç, arsaya aşırı talep olmasına yol açmaktaydı. Şehrin gelişme alanı ihtiyacına, Fenerburnu'nun batısında Baruthane Deresi içerisindeki Vakıf Arazisi ile, 1950-1960'lı yıllarda yapılan imar planlarında mesire yeri olarak tesbit edilen Atakum bölgesi cevap veriyordu. Böylece, Baruthane Deresi içerisinde ve Kürtün Irmağı batısında yoğun bir yapılaşma başlamıştır. Atakum bölgesinde çeşitli bakanlıklara bağlı bölge müdürlüklerinin faaliyete geçmesi, toplu konut alanı olarak da Balaç Köyü'nün kuzeyinin seçilmesi, bu alanda bir taraftan kooperatiflerin bir taraftan müteahhitlerin de yoğun bir faaliyete girmelerine sebep oldu. Bölge müdürlüklerinin Kürtün Irmağı'nın batısına yapılması ile bir kere daha devlet daireleri şehrin gelişme yönünü belirlemiş oluyordu. Bu defa devlet daireleri şehrin batı yönünde gelişmesi için ortam sağlamıştı. 1970'li yıllarda fiziki şehir sınırı ile belediye sınırları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin diğer büyük şehirlerinde olduğu gibi, Samsun'da da belediye sınırları fiziki şehir sınırlarının içerisinde kalıyordu. Ayrıca, bu dönemde şehir merkezinde bir takım hizmetlerin üretilebilmesi için alan ihtiyacının aşırı derecede artması üzerine, denizin doldurularak yeni kullanım alanlarının kazanılması planlanmıştı. Deniz doldurularak kıyı çizgisi geri çekilmiş ve yaklaşık olarak 200 ha. alan kazanılmıştır. Dolgu alanı üzerinde ulaşım (liman, demiryollarına ait bakım atölyeleri ve depolar ile şehir içinde çalışan minibüs ve otobüs durakları), limana bağlı olarak depolama, ticari ve idari hizmetler ile park-bahçe ve kapalı spor salonu gibi sosyo-kültürel kullanımlar yer almaktadır.

Şehirlerin hızlı ve plansız gelişmesini önlemek amacı ile, 1985 yılından itibaren Türkiye genelinde bir takım tedbirler alınmıştır. Bunlardan birisi de şehirlerde idari düzenlemeler ile, şehrin çevresindeki köy ve köy mahallelerini belediye sınırları içine almak yolu ile şehirlerin alanını genişletmek ve buraları imara açarak, hem şehirlerin hizmet alanı ihtiyacını karşılamak, hem de muh-

temel gelişme bölgesi olacak bu mahallerde planlı yapılaşmayı sağlamaktır. Samsun'da da bu doğrultuda yapılan idari düzenlemeler yapılmış ve şehrin alanı, 1987 yılında, 3.552 ha.'a ulaşmıştır. Böylece şehir tarihinde ilk defa fiziki şehir sınırı, belediye sınırlarının içerisinde kalmıştır. Şehir, alan bakımından genişletilmesine rağmen altyapının hazır olmamasından dolayı plansız gelişmenin önüne geçilememiştir.

Fonksiyonel Değişim:

Bir liman şehri olarak kurulup gelişen **Samsun**'un gelişme süreci içerisinde fonksiyonlarında da değişim olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Bağdat'a kadar çok geniş bir alanın mal toplama ve dağıtma limanı olan Samsun Limanı'nın bu fonksiyonunun Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye genelinde demir ve karayolu ağının gelişmesi ile ortadan kalktığı dikkati çekmektedir. Şu anda Samsun'un fonksiyonel yapısı içerisinde limanın çok tali bir durumda olduğu ifade edilebilir. Buna karşılık İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da daralan etki alanının kıyı boyunca doğuya doğru genişlediği görülmektedir. Özellikle 1950'den sonra ulaşım politikasında değişikliğe gidilerek karayoluna ağırlık verilmesi ve Doğu Karadeniz'i İç ve Batı Anadolu'ya bağlayan karayolunun Samsun'dan geçmesi, Samsun'un etki alanının bu defa kıyı boyunca doğuya doğru gelişmesine imkan hazırlamıştır. 1980'li yıllarda Sarp sınır kapısının açılması ve daha sonra S.S.C.B.'nin dağılması ile Samsun'un kıyı boyunca doğuya doğru uzanan etki alanı daha da genişleyerek Kafkas ülkelerine kadar yayılmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin ticaret merkezi haline gelen Samsun sahip olduğu sanayi tesisleri (Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş., Samsun Gübre Sanayi A.Ş., Tekel Tütün Sigara Fabrikası, Yem Sanayi, Çarşamba Şeker Fabrikası, Ladik Çimento Fabrikası gibi.) ve küçük sanayi siteleri ile Karadeniz Bölgesi'nin Zonguldak'tan sonra en önemli sanayi bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca, çeşitli bakanlıklara bağlı Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerine hizmet sunan bölge müdürlükleri de Samsun'da yer almaktadır. Bu doğrultuda ülke genelinde üretim ve pazarlama faaliyetlerini sürdüren özel şirketlerin Karadeniz bölgesi temsilcilikleri de bu şehrimizde toplanmıştır. Bu yönüyle Samsun aynı zamanda idari merkez fonksiyonuna da sahiptir. Şehir 15.000'i aşkın öğrencinin öğrenim gördüğü Ondokuz Mayıs Üniversitesi ile aynı zamanda bir kültür merkezi konumuna gelmiştir.

Liman şehri olarak kurulan ve gelişen Samsun'un fonksiyonlarında zaman içerisinde büyük değişim olmuş, bölgenin ticaret, ulaşım, sanayi, idari ve kültürel

merkezi olmak üzere çok yönlü fonksiyonları üstlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler:

1850-1860 yılları arasında nüfusu 17.000, alanı 30 ha. olan Samsun'un 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfusu 304.000'e, alanı ise 3.552 ha.'a ulaşmıştır.

Geçen süre içerisinde Samsun Koy'unun kıyısında kurulan yerleşme kuzey, güney ve batı yönlerinde genişleyerek Koy'u kuzeyden sınırlayan Fernburnu ve güneyden sınırlayan Derbentburnu'nu aşarak Bafra ve Çarşamba ovalarına doğru yayılmaya başlamıştır. Bafra yönünde Kürtün Irmağı'nın batısında idari hizmetler ile konut alanları yer alırken, Çarşamba Ovası'na doğru Sanayi tesisleri, küçük sanayi siteleri ve konut alanları birlikte gelişmiştir. Bu arada gelişme alanı sınırlı olan kıyı şehirlerinde (Samsun örneğinde olduğu gibi) denizin doldurularak, bu yolla kazanılan alan üzerinde bir takım idari hizmetler yer almaktadır.

Samsun gibi gelişme alanı sınırlı olan şehirlerde, şehrsel gelişmeye bağlı olarak arsaların normal değerinin çok üzerinde kâr getirmesi, arsa niteliği taşıyan alanların son cm²'sine kadar değerlendirilmesine yol açmaktadır. Özellikle hızlı ve plansız gelişen şehirlerde bunun bir sonucu olarak cadde ve sokakların daraldığı, ortak kullanılan park, bahçe, otopark, spor tesisi olarak ayrılmış alanların ihtiyaca cevap veremediği görülmektedir.

Gene şehirlerde zaman içerisinde fonksiyonel bakımdan birtakım değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Fonksiyonel bakımdan küçük bir liman merkezi olarak kurulan Samsun gelişme süreci içerisinde, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin ticaret, sanayi, idari, ulaşım ve kültür merkezi haline gelmiştir. Şehrin kurulmasında ve gelişmesinde başlıca faktörlerden biri olan liman fonksiyonu ise kuruluş dönemindeki öneme sahip değildir.

Samsun örneğinde olduğu gibi şehirler çevreye doğru gelişirken, öncelikle **tarım alanlarını işgal etmektedir.** Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla artan nüfusun başlıca problemlerinden biri yeterli gıda maddesi teminidir. Bir taraftan nüfusun hızla artmasına bağlı olarak gıda maddesi ihtiyacı artarken, bir taraftan da şehirler ve sanayi tesislerinin tarım alanlarını hızla tahrip etmesi gıda maddesi üretimini sınırlamaktadır. Herne kadar tarım teknolojisindeki gelişmeler bugünkü açığı kapatıyorsa da, uzun vadede gıda maddesi üretim miktarı ve bu maddenin üretileceği alana olan ihtiyaç gelişmekte olan ülkelerin başlıca prob-

lemlerinden biri olacaktır. Bunun önüne geçilmesi için **şehirlerin ve sanayi tesislerinin tarım alanlarını işgalinin** önüne geçilmesi gerekir. Şehirlerin tarım alanlarını işgalini önlemek için ise, belli periyotlarla (mesela 25 yıllık) şehirlerin nüfus miktarları, bu nüfusun ihtiyacı olacak konut, sanayi, ticaret ve diğer ortak kullanım alanları tesbit edilerek **şehirselleşme kuşakları** belirlenmelidir. İmar planları ve alt yapısı önceden yapılan bu kuşaklar nüfusun artışına bağlı olarak zaman içerisinde yerleşmeye açılmalıdır. Böylece şehirlerin plansız ve çözümü olmayan bir takım sorunlarla büyüyerek içerisinde yaşanılmaz mekan birimleri olmaktan kurtarılması gerekir.

KATKI BELİRLEME

Arşiv çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Dr.Nedim İpek'e teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, İrade-i Meclis-i Vâlâ Nr.2240

———, Nr. 22472

———, **Samsun Şehir Planı**. Plan Proje Kat. Nr. 810

CUÏNET, V. (1882). *La Turquie d'Asie*, Paris.

ÇADIRCI, M. (1988). "Tanzimatın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun.

İPEK, N. (1991). **Rumeliden Anadoluya Türk Göçleri (1877-1896)**. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KELEŞ, R. (1993). **Kentleşme Politikası**. İmge Kitabevi, Ankara.

KODAMAN, B. (1988). "XVIII. Yüzyılın Sonunda Samsun Gümrüğü" **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun.

TANOĞLU, A. (1944). "Samsun Şehri" IV. Üniversite Haftası, İstanbul.

———, (1944). "Samsun Limanı ve Hinterlandı" IV. Üniversite Haftası, İstanbul.

TRABZON VİLAYET SALNAMESİ, 1320 ve 1322 Yılları.

UZUNEMİNOĞLU H. (1992). **Samsun Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası**. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ÜNAL, M.A. (1986). "XVI ve XVII. yüzyıllarda Karadeniz ve Basra Körfezi Ticareti", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun

VADALA, R. (1934). **Samsoun (Çeviren SARIGÖLLÜ, K. G.Antep, 1944)**.